

KANT A NEMZETKÖZI RENDRŐL – „ÖRÖK BÉKE” VAGY HOSSZÚ TÁVÚ EGYÜTTMŰKÖDÉS?

Szűcs Anita

(Budapesti Corvinus Egyetem, Nemzetközi Tanulmányok Intézete)

ÖSSZEFOGLALÓ

Az angolszász liberális politikai hagyományra és jogelméletre Immanuel Kant páratlan hatást gyakorolt. A nemzetközi politikaelmélet tudományterületén kevés dolog van, amelyet a békekoncepciók ne Kantra vezetnének vissza. Joggal gondolhatnánk, hogy életművéhez nincs már sok hozzáfűznivaló. A tudományterület azonban sokáig rációfolt a fenti állításra. A tanulmány célja, hogy a politikatudománytól önállóan nemzetközi politikaelmélet területén uralkodó Kant-értelmezéshez hozzájáruljon. A magyar „nemzetközis” szakirodalomban uralkodó nézet kevésbé veszi figyelembe a Kant-értelmezés még mindig zajló forradalmát. Az írás célja, hogy Kant „Az örök béke” című írásának szövegszerű ismertetésével a vita létezésén túl rámutasson, Kant számára az együttműködés alapja a nemzetközi rendszerben nem az emberek egymás iránt tanúsított jóakarata, hanem a józan, racionális cselekvés.

Kulcsszavak: Immanuel Kant ■ liberális nemzetközi rend ■ nemzetközi politikaelmélet ■ békeelméletek ■ liberalizmus

Az angolszász liberális politikai hagyományra és jogelméletre Immanuel Kant páratlan hatást gyakorolt. A nemzetközi politikaelmélet tudományterületén (*Theory of International Relations*) kevés dolog van, amit a béke-konceptiók ne Kantra vezetnének vissza. Joggal gondolhatnánk, hogy életművéhez nincs már sok hozzáfűznivaló. A tudományterület azonban sokáig rációfolt a fenti állításra.

Kant megítélése körül az 1970-es évek közepétől napjainkig élénk viták folynak. A vita alapja – ahogy Francis Harry Hinsley, a kanti életmű körüli vita elindítója találóan fogalmazott – az, hogy a nemzetközi politikaelméleti kézikönyvek és kutatók többsége jóval többet feltételez Kantról, mint amit ő valójában írt (Huntley, 1996: 183.).

Számos nemzetközi politikaelméleti alaptankönyv és kutató (Burchill, 2005; Keohane, 1984) a föderális államszövetség, a világállam utópisztikus teoretikusát látja benne, aki a nemzetközi politika törvényszerűségeit az ember erkölcsi nemesedéséből és a vágyálmokból vezeti le. Mások a kozmopolita univerzalizmus forradalmi hagyományát – amely szembeállítja a kanti nemzetközi rendszer-értelmezést a hobbesi háborús állapottal és Grotius társadalmiasodott

rendszerével – kötik Kanthoz. Mindkét sematikus kép 1973-ban indult lassú változásnak, amikor Hinsley kiadta *Nationalism and the International System* című kritikai művét (Hinsley, 1973). A 2000-es évek első évtizedére – nem kis mértékben Michael W. Doyle-nak a liberális demokráciák külpolitikai viselkedéséről szóló kutatásainak köszönhetően – a Kant körüli viták bár nem szűntek meg, de csillapodtak (Doyle, 1983). Sem az államok összeolvadásából származó föderális, világállamot vizionáló kép, sem az emberiség kozmopolita közösségben való forradalmi felolvadása nem része a kanti világgépnek. A konszenzus azonban mintha hidegen hagyná néhány tankönyvíró világát (Devetak, 2007: 44.; Jackson-Sørensen, 2003: 98–99.).

A béke-koncepciók egyik legtöbbit idézett vonulata a demokráciaexport, illetve, hogy a belpolitikai berendezkedés a külpolitikai stabilitás forrása lehet-e. A tanulmánynak nem célja, hogy a kérdésben állást foglaljon, Kant hatása miatt mégsem haszontalan, ha áttekintjük és pontosítjuk a nemzetközi politikaelméleti beágyazottsága körüli vitákat.

Hinsley elődeinél sokkal szélesebb kontextusban, és pontosabban vizsgálta a kanti szöveget. Ennek eredményeként a kanti értelmezés hangsúlyai a nemzetközi politikaelmélet nemzetközi rendet vizsgáló kutatásaiban átalakultak. Kant ma elsősorban a liberális nemzetközi rend teoretikusa, akinél nem az erkölcsi nemesedés, nem az emberi jóakarát, hanem az ész; világállam és utópia helyett az államérdek alakítja az államok külpolitikáját. Kant „rend” értelmezésében a béke a szereplők közötti norma- és szabályrendszerek kialakulásával erősödhet. A szakirodalomban az új értelmezés egyre erőteljesebben szorítja ki a régit. A tanulmány célja, hogy Kant nemzetközi politikaelméleti relevanciáját, a nemzetközi rend működését értelmező interpretációját a kanti filozófiai hagyományokba ágyazva mutassa be, ezzel cáfolja Kant utópikus, az államrendszer meghaladását propagáló értelmezését.

Kant utópisztikus teoretikusként való modern kori megítélésében nagy szerepet játszott 1795-ben írt, kiforrott művének címe: *Az örök béke*, amely címet satirikusnak szánta (Kant, 1985: 5.). A satíra az örök békét valóságos, elérhető célnak tekintő kortársainak, főként az első örökbéke-tervezetet jegyző Abbé Saint-Pierre-nek szólt. Kant üzenete világos volt: örök béke csak a más-világon, a síron túl létezik, ebben a világban, mint minden ideára, pusztán törekedhetünk rá (Kant, 1985: 82.). Kant pamfletjében a nemzetközi politika világát konfliktusos, versengő világnak írta le, amelyet a hatalomért folytatott harc jellemez. Az emberi természetben konfliktus és kooperáció egyaránt benne rejlik, míg a természeti állapotban a háború (konfrontáció) a természetes állapot, a békéért (együtműködés) az államoknak tenniük kell. Az egymás melletti lét, az együttélés determinálja a kapcsolatok szabályozásának megindulását, amely hosszú távon a stabilizáció (Kant szavaival élve a „törvényes állapot”) irányába hat. A tanulmány a transzcendentális idealizmus segítségével mutatja be háború és béke mozgatórugóit, a kanti nemzetközi rend-koncepció

szívében álló hosszú távú együttműködés alapjait. Kant nemzetközi politikáról vallott nézetei ma aktuálisabbak, mint saját korában voltak.

A NEMZETKÖZI POLITIKA VALÓSÁGA ÉS A TRANSCENDENTÁLIS IDEALIZMUS

Kant filozófiájának nagy alapkérdése a világ megismeréséről szól: mit és hogyan tudhatunk meg a valóságról. Az *örök béke* című írásában a nemzetközi politika valóságát a három „kritikában” kidolgozott módszerrel vizsgálja, amit Hobbes, Locke és Rousseau természetjogi felfogásával ötvöz. Rövid könyvecskéje szervesen illeszkedik kritikai filozófiájába, amelyet a nemzetközi politikaelmélet számos kutatója figyelmen kívül hagy. Williams (1992: 100.) szerint *Az örök béke* nem más, mint *A tiszta ész kritikája*, *A gyakorlati ész kritikája* és *Az ítélőerő kritikája* mellett, azokat kiegészítve egy újabb „kritika”. A kanti életműről nem mondhatjuk, hogy minden tekintetben egységes és koherens lenne, ugyanakkor az egész íráson ez az eredeti, kettős logikai keret húzódik végig. A transzcendentális idealizmus és a természetjog együttesen magyarázza hogyan jöhet létre rend a nemzetközi anarchia világában (Hassner, 1987: 584.). Mielőtt Kant nemzetközi politikai filozófiáját vizsgálnám, röviden összefoglalom a kanti módszertannak a nemzetközi kapcsolatok valóságának megismerése szempontjából fontos, az ottani kutatásokban kiemelten kezelt gondolatait.

Kant transzcendentális idealizmusa, mint a valóság megismerésének
módszerének néhány tanulsága a nemzetközi politika vizsgálatára

Kant „kopernikuszi fordulata” a megismerés útját dolgozta ki. Kiindulópontja szerint az ész számára természetes, hogy a valóságról azt feltételezze, hogy „önmagában létezik”. A *transzcendentális realizmus* természetes módon saját antinómiái (ellentmondásai) áldozata lesz. Az antiómiák jelölik ki az ész határait. A valóságot Kant szerint mint jelenséget, képzetet kell felfognunk. Az empirikus idealizmustól eltérően azonban a valóság nem pusztán képzet, hanem a rajtunk kívül létező valóság észlelése, elménkben való leképeződése. Ez a transzcendentális idealizmus, lényegében a ráció konstruálta valóság, jelenségvilág (Horváth, 2012: 60–62.). „Am jóllehet minden tudásunk a tapasztalattal veszi kezdetét, ebből még nem következik, hogy minden tudás a tapasztalatból ered. Mert nagyon is lehetséges, hogy maga a tapasztalati megismerés összetett valami legyen, hogy részint abból álljon, amit benyomások útján nyerünk, részint pedig abból, amit a tulajdon megismerőképeségünk önmagából tesz hozzá (az érzéki benyomásokból csupán a készletést merítve).” (Kant, 2009: 51.)

A kauzalitás és annak kapcsolata mind az elméleti (logika), mind a gyakorlati (morál) megismeréssel Kant módszertanának középpontjában áll. A kauzalitás koncepciója az általunk tapasztalt tér és idő érzékelésének eredménye. Az idő, mint észlelt valóság, nem több „képzeteim egy fajtájánál, melyeknek tárgyai csak e képzetek révén valamik, tőlük elkülönítve viszont semmik” (Kant, 2009: 705.). Az idő folyása, szakaszokra bomlása a kauzalitás alapja. A kijelentésnek az emberi cselekedetek értelmezésére is hatása van.

Először is, ha az észlelés a valóság képzete, akkor az emberi cselekedeteket nem valami távoli, megfoghatatlan ok-okozatiság határozza meg. Kant így az kauzalitás két formáját különbözteti meg: a természet mechanikus okozatiságát, amelyben a tárgyakat vagy eseményeket felfogjuk, illetve az emberi elme okozatiságát, amely nem engedelmeskedik a természeti okozatok törvényeinek (Kant, 2009: 384–385.).

Kant szerint az észlelés előfeltétele a kauzalitás. Ebből következik a második megállapítás, miszerint, az emberi cselekvés az ember akaratának következménye, így a szabadság (az emberi akarat és cselekvés képessége) fogalmát újraalkotja. A szabadság nem empirikus koncepció, hanem „idea”, amelynek létezéséről csak saját tudatunk révén tudunk, de empirikusan soha nem bizonyíthatjuk. A józan ész nem az észlelt világ terméke, hanem saját „ideáinak” világát hozza létre. Az észlelt valóságot ehhez alakítja, és ennek alapján ítélt bizonyos lépéseket szükségszerűnek. Ugyanakkor azonban az észnek ok-okozati hatása kell legyen az emberi cselekedetre, különben az ideáknak nem lenne empirikus hatása (Heller, 1992: 28.). A józan ész kauzalitása az empíria világán kívül áll.

Harmadszor, a józan ész, mint a szabad akarat megtestesülését nem ismerhetjük meg tapasztalati úton, csak önmagán keresztül. Ezt nevezi Kant „transzcendentálisnak” a „transzcendens” (túlvilági) ellentétéként. A szabadságot nem ismerhetjük meg gyakorlati tapasztalat vagy valamiféle túlvilági tapasztalat révén, csak saját cselekedeteink alapján szerezhetünk róla tudomást. Kant számára a morál alapját így sokkal inkább a szabad akaratunk által kijelölt cselekvés, és nem valami túlvilági elvárás jelöli ki. A szabadság, a szabad akaraton alapuló emberi cselekedetek jelölik ki a szabad választás, a döntés, így a morál alapjait.

Kant ugyanezt az érvelést használja a morál kapcsán. A morál nem ismerhető meg tapasztalati úton. Az európai vallások ezért áltatában az örök igazságokat a tapasztalat fölé helyezik. Kant számára ez azért problematikus, mert ha valóban kiemeljük a tapasztalat köréből a morált, nem jutunk közös nevezőre azzal, hogy miként érvényesítsük annak alaptételeit. Mindenki Istent hívhatja saját érvei igazolásául. Kant ezzel a morálfelfogással magyarázza, hogy az európai történelmet vallásháború és a vallás nevében elkövetett borzalmak kísérik (Molnár, 1996: 201.).

A dogmákra adott válasz általában az „érdek” és a „boldogság” köré építve próbál empirikus alapokat adni a morálnak (Kelly, 1995: 398.). Kant szerint ezek az alapok nem lehetnek tartósak. Mivel az „érdek” szubjektív, senkinek nincs jogalapja, hogy az általa előnyben részesített érdeket a másakra erőltesse. Ráadásul az érdekek változnak, így a rájuk alapozott univerzális erkölcsről hamar lehullhat a lepel, felfedve a mögötte rejtőző partikuláris érdekeket. Kant így vezeti le a „heteronómia” és a „hipotetikus (feltételes) imperatívusz” fogalmát. A morál ebben az értelemben részérdeket testesít meg, kevesek szubjektív és empirikus vágyának függvénye. Az imperatívusz szubjektív, vagy feltételes marad, nem válhat a morál átfogó alapjává.

A morál antinómiájának feloldását Kant *A tiszta ész kritikájában* vezeti le. A transzcendens és az empirikus kiindulópont is ellenmondásokba ütközik, így a morál egyetlen szilárd alapja az első *Kritikában* leírt emberi szabadság transzcendentális koncepciója lehet. Ez a „gyakorlati ész” alapja. A szabadság olyan *a priori* fogalom, amely nem empirikus tapasztalatokon, hanem a józan ész alapjain áll. Transzcendentális koncepció, az emberi gondolkodás és a racionális cselekvés feltétele, de nem transzcendens, azaz nem a tapasztalt valóságon túl vannak a gyökerei. *A priori*, nem függ a tapasztalt valóságtól, és mégis, csak az empirikus világ tapasztalatai által testesülhet meg (Williams, 1992: 108.).

Kant morálfilozófiájának fogalma, a kategorikus imperatívusz minden egyén transzcendentális szabadságának alapja. Egyetlen kategorikus imperatívusz létezhet: „*Cselekedj úgy, hogy akaratod maximája, egyúttal mindenkor egyetlen törvényhozás elvéül szolgálhasson.*” Kant arra biztat, mindig lebegjen szemünk előtt a kérdés: mi történne, ha mindenki azon elvek alapján cselekedne? A nemzetközi politika értelmezésében ez a gondolatmenet fontos szerepet kap. Minden ember szabad teremtmény. Eszközként használni vagy megtagadni szabadságukat a morál alapjainak mond ellent. Az imperatívusz szubjektív ugyan, de a tiszta ész transzcendentális imperatívusza univerzális, így a morál alapjául szolgál.

A szabadság nem a természet törvényei alóli teljes szabadságot jelenti. Ez esetben a cselekedeteinket a szeszély, a véletlen vezérelné, és akit a szeszély vezérel, az soha nem lehet valóban szabad, hiszen a saját, folyton változó hóbortjának függvénye. Hogy szabadok lehessünk – és ez a Kanti filozófia végső nagy paradoxona – teljes determinizmusban kell éljünk, de akaratunk által szabadon választott elvek determinizmusában. A szabadság feltétele a morális ítélet és cselekvés, a kettő elválaszthatatlan. Az imperatívusz kategorikus, mivel a tiszta ész diktátuma, azaz sem érdekeknek, sem körülményeknek nem függvénye. A tiszta ész által diktált morált nem tagadhatjuk meg, ez az akarat szabadságának követelménye. Ugyanakkor tudatosan ignorálhatjuk. Paradox módon a szabad akarat egyszerre teremt lehetőséget és ad tartalmat a morálnak, így megsérthetjük annak törvényét (Heller, 1992: 29.).

Kant kategorikus imperatívuszában csak akkor keletkezhet ellentmondás, ha megtagadjuk. Például, ha a „természeti törvények” alapján valaki a jogot az erővel teszi egyenlővé, leigáz másokat és „jogot” formál mások leigázására. Senki nem kötelezhető arra, hogy a hódítónak engedelmeskedjék, vagy akár csak békén tűrje annak ténykedését. Éppen ezért amint a leigázottak kellőképp megerősödnek (márpedig ha leigázva élnek, akkor vágyini fognak a hatalom megszerzésére) a hódítót fogják leigázni. Konfliktus nem lehet tehát a morál alapja, hiszen azt empirikus és feltételes alapokra helyezné.

Kant morálfelfogása dinamikus, a kategorikus imperatívusz alapján álló jog „ideájára” építhető. Jól példázza mindezt *Az örök békében* megjelenő kettős logika. A józan ész (a Ráció) ideája szervezi az ember társas kapcsolatrendszerét, teszi szervezetté és szabályozottá. Az idea azonban soha nem öltethet végső formát. Olyan soha véget nem érő feladat, amelyet olyan véges lények, mint az emberek nem zárhatnak le. Az „örök béke” is ilyen „*végtelenbe haladó megközelítés*”, soha véget nem érő „*feladat, mely lassanként megoldva, céljához egyre közelebb jő*” (Kant, 1985: 82.).

A gyakorlati ész működés közben – Kant idealizmusa a nemzetközi politikában

Kant a gyakorlati észet látja működésben a nemzetközi politika valóságának megismerésekor. A valóság számára az 1700-as évek végének államrendszere, béke és háború világa volt, ahol a nemzetközi politika realitását az államok együttéléséből fakadó konfliktus és kooperáció határozta meg. Nemzetközi politika-filozófiájának középpontjában a háború és a béke viszonya áll. Ebből fakadóan a háború az emberi természetből fakadó, természetes állapot (Kant, 1985: 17.), míg a béke létrehozásáért tenni kell, az magától nem következik be. A kor békeszerződésai, intézményesült együttműködései azonban nem hozhattak tartós eredményeket. Valós békeállapotot kizárólag a nemzetközi politika szereplői között kialakult kapcsolatrendszer, azaz a szabályozás hozhat. Ez a kanti nemzetközi rend-koncepció alapja.

A fejezet az alábbiakban röviden sorra veszi milyen arcot mutat a háború világa, Kant korában milyen lépések történtek a hatalmi viszonyok stabilizálására és ezzel szemben Kant mit tart a stabil hatalmi viszonyok kialakításának egyedüli, tartós eszközének. Az „örök béke” Kant számára nem valami utópisztikus, magasztos célt, hanem a tartós együttműködés, a nemzetközi rend alapjait jelenti.

Kantnál a nemzetközi rendszer az államok anarchikus világa. Az anarchia a nemzetközi politikaelmélet alapfogalma. A politikatudomány anarchia-fogalmával szemben nem jelent káoszt. A neorealizmus atyjának számító Kenneth Waltz megfogalmazásában olyan szervező elv, amelyet a szereplők versengő

érdekei, biztonságuk biztosítása előidéző. A nemzetközi porond anarchikus, azaz nincs olyan központi legitim hatalom, amely erőszak-monopóliummal rendelkezne és a törvényeket ki tudná kényszeríteni. Az anarchiát meghaladni (az anarchikus szervező elvet hierarchikussá alakítani) globális, legitim központi hatalom, azaz a világállam létrehozásával lehet. Világállam hiányában azonban a szereplők érdekeik érvényesítésében, fennmaradásuk biztosításában csak saját magukra támaszkodhatnak. A versengő szereplők az anarchikus viszonyokban mégis a rend sajátos változatait hozhatják létre, anélkül, hogy az anarchiát hierarchiává változtatnák.

Kant anarchiája erőteljes, agresszív fenyegetést jelent a nemzetközi rendszer szereplőinek. „A természeti állapot inkább a háború állapota. Azaz ha nem is mindig kitörő ellenségeskedés, legalábbis folytonos fenyegetés azzal.” (Kant, 1985: 17.) Hobbeshoz hasonlóan egyfajta mindenki háborúja mindenki ellen. Kant, akárcsak Hobbes, a háború legfőbb okának az emberi természetet tartja: „Magának a háborúnak azonban semmi különös indítókra nincs szüksége, hanem, úgy látszik, az emberi természetbe van oltva.” (Kant, 1985: 43.). A háború tehát mind az emberek, mind az államok világában természetes jelenség.

Az 1700-as évek végének politikája Kant szerint nem sokat tett az anarchia csillapításáért. „Mi az a mód, ahogyan az államok jogukat keresik? Sohasem a pör, mint ott, ahol egy külső törvényszék létezik. Hanem csak egy lehet: a háború. Ezáltal azonban – és kedvező kimenetele a *győzelem* által – a jog kérdése nem dől el. A békeszerződés véget vet ugyan a jelenlegi háborúnak – s ezt a véget nem is lehet éppen igazságtalannak nyilvánítani: mert ebben az állapotban mindenki bíró a saját ügyében. De nem vet véget a békeszerződés a háborús állapotnak: hogy háborúra mindig új ürügyet leljenek.” (Kant, 1985: 28.).

A korabeli politika és államrendszer kritikája csaknem egészében megegyezik, azzal, amit Kant a morál kapcsán a heteronómiáról mond. A kor Európája a jogot a heteronómia elvei alapján határozza meg. Kant így osztja a politikai realizmus morálképét: a jog a hatalomgyakorlás leple, a morál pedig az önérdék álcája. Kant megfogalmazásában a „politikai moralisták” eszköze, ahol minden értelmét elveszíti. Ebben a környezetben, amit békének hívnak, pusztán ideiglenes fegyverszünet, azonban nem azért, mert a „jog eszméje” nem létezik, ahogy a „gyakorlati politikus” állítja, hanem mert ellentmondásosan ölt testet. Minden állam a jogra hivatkozik cselekedetei igazolásában. Ettől a jog koncepciója nem szűnik meg, de rosszul érvényesül. Ahogy a gyakorlati ész feloldja a filozófia ellentmondásait, ki lehet terjeszteni az egyénekről az államokra és feloldja az államközi rendszer ellentmondásait is.

Kant szerint létezhet rend a nemzetközi rendszerben. A „törvényes állapot” azonban nem az anarchia meghaladása, csupán annak csillapítása. Az anarchikus nemzetközi rendszer soha nem szerveződhet hierarchikus rendszerré

– tanít minket Kant. Hierarchia csak olyan központi hatalom alatt szerveződhet, amelynek van erőszak-monopóliuma és ki tudja kényszeríteni a törvényeket. Ez a hierarchikus szerveződési elv az államra jellemző. Kant szerint azonban – ahogy később látni fogjuk – a világállam nonszensz.

Mi hozhatja hát meg a békét? Kant szerint, ahogy a háború „be van oltva” az emberi természetbe, úgy a természet a békéről is „*az emberek meghasonlása in keresztül, akaratok ellenére*” (Kant, 1985: 36.) gondoskodott. Kant gondolatmenete alapján az érintkezés nem csak konfliktusokat, hanem együttműködést is jelent, az együttműködéssel pedig óhatatlanul megszületnek azok a norma- és szabályrendszerek, amelyek a szereplők kapcsolatait rendezett mederbe terelik. Mindezt a célszerűség, a józan ész, mint mindenkire kiterjedő, univerzális „*idea*” mozgatja. Ebben az értelemben az „örök békére” törekedni morális kötelesség. Olyan kategorikus imperatívusz, amely nem az erkölcsi nemesedést, hanem az egyéni önérdekkövetésen alapuló józan ítélőképességet veszi alapul.

Kant szerint a természet (a „megismerhető Gondviselés”) három dologgal tette lehetővé, hogy a fenyegető anarchia körülményei között az államok (népek) együttműködhessenek (Kant, 1985: 40–44.). Először is megélhetésre alkalmas környezetet biztosított, másodsor a háború szétszórta a világ minden pontjára az emberiséget, harmadszor „*többé vagy kevésbé törvényes viszonyokba lépni [az embereket] kényszerítette*”.

A harmadik kitételben fogalmazza meg Kant Az örök béke alapkérdését: „Most már a kérdés, ami az örök békére való szándék lényegét illeti, így hangzik: »Mit tesz a természet ebben a szándékban, tekintettel azon célra, melyet az embernek saját esze kötelességévé tesz, tehát az ember *morális szándékának* pártolására? és hogyan nyújtja a biztosítékot, hogy az, amit az embernek a szabadság törvényei értelmében tennie *kellene*, de nem tesz, erre a szabadságra kiható kár nélkül, a természetnek egy kényszere által is biztosítva legyen, hogy meg *fogja* tenni? és pedig biztosítva a nyilvános jog mindhárom viszonya szerint, az *állam-, nép- és világpolgárjog* viszonyai szerint?» (Kant, 1985: 44.).

Az „örök béke” Kantnál világosan a hosszú távú, tartós együttműködést jelenti. Az együttműködés olyan erkölcsi kötelesség (a természet szabta kényszer), amely a józan ész alapjain áll, azaz racionális cselekvés. Erkölcsi kötelesség, amelynek alapja az emberi szabadság transzcendentális koncepciója. Az együttműködés törvényszerűség, amely egyszerre alapul az emberi szabadságon, ugyanakkor az ember akarata ellenére is létrejön. A transzcendentális idealizmus oldja fel ezt a látszólagos ellentmondást. A természet ad garanciát az „örök béke” megvalósulására, hogy „*az egyetértést [...] akaratok ellenére is majdan felvirítsa*” (Kant, 1985: 36.). Az együttműködés tehát az együttélésen alapuló törvényszerűség, amely ugyanolyan szükségszerűen bekövetkezik, akár a háború.

Kantnak a nemzetközi politika világát taglaló „kritikája” tehát sorra veszi, hogy az anarchikus „háborús állapot” hogyan teremti meg az együttműködés „kényszereit”. Pusztán az egymás mellett létezés lazább, vagy szorosabb „törvényes állapotot” fog előidézni, mert minden kapcsolat szabályozást feltételez, legyen az szűkebb vagy kiterjedtebb. Akárcsak a szabadság transzcendentális koncepciójánál láttuk, a szabályok az együttélésből fakadóan meg fognak születni, nem tagadhatjuk meg őket, de tudatosan ignorálhatjuk.

A nemzetközi politika szereplői az egyének és a politikai közösségek. Ezek három különböző kapcsolatrendszeret alkotnak, ahol megindul a norma- és szabályrendszerek rendteremtő „kényszere”. Egyén és egyén között szoros és különleges „törvényes állapot” jön létre, amely az egyetlen szerződéses viszonyon alapul. Az állam testesíti meg azt a jogrendet, ahol létezik erőszak-monopólium, és a törvények kikényszeríthetők. Azaz csak ezen a politikai közösségen belül szűnik meg az anarchia, átadva helyét a hierarchikus rendező elvnek. Állam és állam között nincs kikényszeríthető szabályokon alapuló jogrend, de létrejön egy olyan szabályrendszer, amelyet az államok kikényszerítés nélkül is többé-kevésbé betartanak. Egyén és állam viszonyában Kant számára az izgalmas kérdést az adja, hogy az egyén tud-e jogrendet teremteni más államok viszonyában. Ez a kozmopolita jog alapja.

Mielőtt azonban sorra vennénk milyen területeken és hogyan jönnek létre az együttélés törvényszerűségei, nézzük meg az előzetes cikkeket. A nemzetközi politikai viszonyok háborús állapotában léteznek olyan akadályok, amelyeket az együttműködés megindulása előtt el kell bontani. Az előzetes cikkek azokat a lépéseket veszik sorra, amelyektől nem indul ugyan meg, vagy ha elindul, nem lesz tartóssá egyetlen együttműködés sem, de amelyek nélkül nincs kooperáció. Elsőként tehát az akadályokat kell elhárítani, utána térhetünk át az kapcsolatok tartós, hosszú távú alapjainak vizsgálatára. Kant ezeket már a definitív cikkekben fejti ki.

AZ EGYÜTTMŰKÖDÉS ELŐTTI AKADÁLYOK LEBONTÁSA – AZ ELŐZETES CIKKEK TILTÓ SZABÁLYAI

Az előzetes cikkek a tiszta ész tiltó törvényei (*leges prohibitivae*) közé tartoznak. Tiltó törvények, mert Kant azokat a feltételeket sorolja fel, amelyek hátráltatják, vagy akadályozzák az államok közötti hosszú távú együttműködést. A cikkek felosztása és értelmezése a nemzetközi politikaelmélet kutatói között nem sok vitát generált. Nem mintha teljes egyetértés lenne szerepüket illetően, de a legtöbb Kanttal foglalkozó nemzetközi politikaelméleti írás vagy nem helyez nagy hangsúlyt erre a területre, vagy teljes egészében figyelmen kívül hagyja. Kant számára azonban az előzetes cikkek nagy jelentőséggel bírnak. Nem elég az együttműködést elősegítő lépéseket megtenni, de azt megelőző-

en az együttműködés akadályait is el kell hárítani. Az előzetes cikkek szerepe a nemzetközi rendszer értelmezését illetően nem az, hogy betartásukkal automatikusan elindul az államok közötti kooperáció, hanem hogy a békés együttműködés elképzelhetetlen nélkülük.

Kant hat előzetes cikket fogalmazott meg, mielőtt az államok hosszú távú együttműködésének mechanizmusát leírta volna. Saját csoportosításában két részre osztotta a tiltó törvényeket: az 1., az 5. és a 6., amelyek a „*tiltott állapotok azonnali megszüntetésére sürgetnek*” az egyik, a 2., 3. és 4. számú a másik csoport, amely haladékat enged a végrehajtásban (Kant, 1985: 13.). A kanti felosztás megkerülhetetlen, ha a nemzetközi együttműködés létrehozását vizsgáljuk. A szigorú tiltást megfogalmazó akadályok – a szándék, a belügyekben való be nem avatkozás joga és az olyan cselekedetek tilalma, amelyek két állam viszonyában későbbi konfliktus forrásául szolgálhatnak – alapjaiban ássák alá az együttműködés lehetőségét. A haladékat kapott előzetes cikkeket – az államok politikai függetlensége, a lefegyverzés és az államadósság – is be kell tartani, de ahogy Kant fogalmaz, „*hogy ne történjék semmi elszármással ellentétben*” (Kant, 1985: 14.) a teljesítést nem kell azonnal megkezdeni. A tiltó szabályoknak ez utóbbi csoportja a kapcsolatok minőségét hivatott javítani, de legalábbis nem rontani.

Kuno Fischer klasszikus felosztása szerint Kant az államok különböző állapotát irányító jogelveket veszi sorra (Fischer, 1888). Leírja, hogy milyen jogelvek uralkodnak a háborúban, melyek a békekötés alatt, és melyek a békeállapotban. A 6. cikk szerint háborút tilos úgy viselni, hogy az ellehetetlenítse a későbbi békét. Az 1. cikk szerint tilos békét egy jövőbeni háború reményével kötni. Az állam békeidőben nem veszélyeztetheti egy másik állam politikai függetlenségét, okot adva egy esetleges későbbi háborúra, sem hadsereggel (3. cikk), sem pénzügyi nyomást gyakorolva (4. cikk). Értelemszerűen nem támadhat meg egy másik államot (5. cikk), és nem is tekinthet eszköznek egyetlen államot sem.

Michael Doyle, aki az 1980-as években újra „felfedezte” Kantot a politikaelmélet számára, és fellobbantotta a Kant értelmezése körüli vitát, általános bizalomépítő lépéseként értelmezi a hat cikket (Doyle, 1997: 256.). Doyle, bár saját tudományterülete számára Kant nemzetközi politikájának máig irányadó értelmezését adja (Kiss J., 2009: 292.), nem szentel a cikkeknek túl nagy figyelmet. Bizalomépítő intézkedések nélkül azonban kevés együttműködés jött létre. Különösen azon egyezmények esetében nő meg a jelentőségük, ahol az adott nemzetközi szerződés nem kényszeríthető ki.

A nemzetközi politika szemszögéből az előzetes cikkek túlmutatnak az általános bizalomépítő intézkedéseken. A nemzetközi politikai viszonyok formálásában betöltött szerepüket illetően a tiltó cikkek véleményem szerint három nagy csoportba oszthatók: a szándék, a külpolitikai alapelvek és a külpolitikai eszközök csoportjába. Tiltó szabályokként a hatalomért folytatott

harcban nem az államok közötti hosszú távú együttműködésért felelnek, „pusztán” elhárítják az együttműködés elől az akadályokat. Ha az államok eleget tesznek a tiltó szabályoknak, utána kezdhetik meg a hosszú távú, békés együttműködés alapjainak lerakását.

Mielőtt elkezdeném a három csoport értelmezését, újra le kell szögezni, hogy Kantnál a vizsgálat alapegysége az állam. Az előzetes cikkek az állam definiálására, az állami szereplők szándékaira, az államok külpolitikai alapelveire és eszközeire irányulnak. Az államok a fenyegető, anarchikus nemzetközi rendszerben ugyanolyan külső nyomásnak vannak kitéve, mint az egyének a természeti állapotban. Lehetetlen az államközi kapcsolatok valóságát úgy megismerni, hogy nem szögezzük le, mi az állam, milyen játékszabályok érvényesülnek, és milyen eszközei vannak a külpolitikának. Kant a műben ezt több helyen is megteszi, többek között az előzetes cikkek tiltó szabályai között is.

Az első csoportba az első előzetes cikket sorolom. *„Nem szabad igazi békeszerződésnek tekinteni az olyant, mely egy jövőendő háború anyagának titkos fenntartásával kötetett.”* (Kant, 1985: 7.) Kant nagyon világosan fogalmaz: szándék nélkül nincs együttműködés. Az első tiltó szabály, tehát a kooperáció legfontosabb akadálya előtt bontja le a gátakat: az államok szabad akarata – amely analóg az egyének szabad akaratával, és a józan ész egyik alapja – nélkül nincs együttműködés. Való igaz, a pusztas szándék édeskevés a háborús állapot (*state of war*) meghaladásához, de elengedhetetlen a békés együttműködéshez.

A második csoport a külpolitikai alapelvek tiltó szabályait tartalmazza, a második és az ötödik előzetes cikk tartozik ide. Az alapelvek azoknak a szabad akaraton alapuló morális szabályoknak az államközi térre történő alkalmazásai, amelyek az államok cselekvésének korlátait jelölik ki. Az államok együttműködését nem a transzcendens, hanem a transzcendentális szabadság kell, hogy mozgassa. Az ide tartozó két előzetes cikk az államok közötti cselekvés racionális feltételeit, az egyetlen univerzális morált megtestesítő alapelvek államközi térre történő kivetítését fogalmazzák meg.

A második előzetes cikk szerint *„Nem szabad, hogy valamely különálló állam (kicsi vagy nagy, az itt mindegy) egy másik állam által, öröklés, csere, vásárlás vagy ajándékozás útján megszerezhető legyen.”* (Kant, 1985: 8.). Valóban, Kant ismét nagyon világosan leszögezi, hogy *„az állam nem birtok”,* hanem *„emberek társasága”.* Az állam definiálása hatással van az államközi kapcsolatokra. Az állam nem az államfő tulajdona, így az államközi kapcsolatok sem az államfő kizárólagos döntésén múlnak. Az állam az a legitim politikai közösség, amely a társadalmi szerződés alapján áll. Egyén és állam között létrejött politikai viszony szerződéses alapját megkerülni az államhatalom illegitimé tételével jár. Az államközi kapcsolatok legitim politikai közösségek közötti kapcsolatok. Csak így húzhatunk analógiát a szabad akarattal bíró egyén és állam között. Az államközi kapcsolatok alapja lehet a szabad döntés, a racionalitás. A mai nemzetközi rendszer államközi kapcsolatainak egyik alapelve a legitim hata-

lomgyakorlás. Államot eszközként használni vagy megtagadni szabadságukat a kanti értelemben vett morál – a józan és diktálta közös, együttes létezés – alapjainak mond ellent. Doyle fél mondatban utal arra, hogy a cikk az államok „területi integritását” fejezi ki (Doyle, 1997: 256.). Valóban, azon túlmenően, hogy Kant definíciót ad, milyen politikai közösséget kell az államrendszert alkotó államokon értenünk, fel is hívja a figyelmet, hogy az állami kapcsolatok alapja csak az államok területi integritásának elismerése lehet.

Az ötödik előzetes cikk szintén a nemzetközi politika egyik alapelvét fogalmazza meg: *„Egy állam se avatkozzék bele erőszakosan egy másik állam alkotmányába és kormányzásába.”* (Kant, 1985: 11.). Ismét működik az egyén és az állam közötti analógia. Az univerzális morál alapját Kantnál az emberi szabadság adja, így az államközi kapcsolatok – még mielőtt bármilyen kapcsolattá válhatnának – feltétele az állam legitim szabad döntése. Ha az állam „emberek társasága” és a tőlük kapott jogokat és kötelezettségeket gyakorolja, akkor ugyanazok az alapjogok illetik meg, mint az egyéneket (Doyle, 1997: 216-217.). Az államnak joga van a biztonságához és a szabadságához, azaz a nemzetközi politika nyelvére lefordítva, területi integritásához és mindemellett a politikai függetlenségéhez is. Mindkettő napjaink nemzetközi jogrendszerének kogens szabálya, a mai nemzetközi politika az ENSZ Alapokmányában deklarált alapelve. Kant csoportosításában ennek a tiltó szabálynak a betartása, az állami autonómia elismerése semmilyen haladékot nem kap.

A harmadik csoportba a külpolitika eszközeit érintő tiltó szabályok tartoznak. A fegyverzetkorlátozás, az államadósság és a bizalomépítő intézkedések mind olyan területeket fednek le, ahol az állam adott viselkedése akadályozhatja a későbbi együttműködést. Ebben az értelemben tehát az államközi kapcsolatok (külpolitika) eszközeiről esik szó.

A harmadik előzetes cikk – *„Állandó hadseregeknek (miles perpetuus) idővel egészen meg kell szűnniök”* – az állam hadikapacitásairól szól. Nem azonnali tiltó törvény, végrehajtására Kant haladékot ad az államoknak. Valóban, napjaink nemzetközi rendszerének egyik állandó, visszatérő kérdése a fegyverzetkorlátozás. Ahogy Kant mondja *„készenlétük által”* *„állandó háborúval fenyegetik a többi államot”* (Kant, 1985: 9.). Az államok között kialakult természeti állapot – a nemzetközi rendszer – Kant szerint anarchikus, ahol bármely pillanatban kitörhet a háború. A fenyegetettség egyik megnyilvánulását az államok hadikapacitásai jelentik, amelyek miatt a többi állam fenyegetve érzi magát. Az anarchikus nemzetközi rendszer mozgatórugója így a biztonsági dilemma. Az együttműködés egyik legkomolyabb akadályát éppen ez a fenyegetettség érzet jelenti. Kant azonban nem a leszereléstől teszi függővé a kooperációt. Követve ugyanis az előzetes cikkek logikáját, a leszerelés önmagában nem jelent együttműködést, de az együttműködés természetes folyamánya a hadikapacitások fokozatos csökkentése lesz. Kant itt visszatér egy másik problémához, az emberek *„puszta gépként és eszközként való”* használatához *„egy másvalaki, az állam*

kezében”. Ismét: a hadsereg nemcsak a nemzetközi rendszer stabilitására nézve jelent problémát, hanem ellenkezik az embereket szabad entitásként, állampolgárokként kezelő Kanti alapelvekkel is.

Az államadósság kérdése hasonló akadályt képez. A negyedik előzetes cikkben – „*Nem szabad államadósságot csinálni a külső államüzletek vonatkozásában.*” – Kant az államadósságot hadikapacitásként értékeli (Kant, 1985: 10.). Valóban a modern államrendszer és nemzetgazdaság kialakulásának egyik alapja a hitelrendszer, amely lehetővé tette hogy az államot képviselő központi hatalom erőforrásokhoz jutva megerősítse hatalmát. Ez a folyamat megy végbe az államépítés során. Charles Tilly – a modern nemzetállam kiemelkedő teoretikusa – a háborút nevezi meg az európai államrendszer mozgatórugójának. Kant indoklása szorosán összefügg a harmadik cikkben leírtakkal. A korlátlan erőforrások fenyegetettség érzetet váltanak ki a másik államból, így a biztonsági dilemma logikája alapján az államok folyamatos versenybe kerülnek, ahol soha nem érezhetik magukat biztonságban. Az együttműködés egyik legkomolyabb akadálya ez a fenyegetettség érzet.

A hatodik előzetes cikk – „*Egy állam se engedjen meg magának egy másikkal való háborúban oly ellenségeskedéseket, melyek a kölcsönös bizalmat a jövődő békében szükségképp lehetlenné tennék. Ilyenek az orgyilkosok (percussores), méregkeverők (venefici) alkalmazása, a kapituláció megszegése, árulásra (perduellio) való bujtogatás az ellenséges államban.*” (Kant, 1985: 12.) – az utolsó tiltó szabály. Közvetlenül ez az egy szabály szól a bizalomról. Az államok közötti együttműködést gátolhatja, ha egy esetleges konfliktus közben egy állam tettei már egy következő konfliktus forrásául szolgálhatnak. Mintegy megelőlegezve Clauzewitz háború-definícióját, miszerint a háború nem más, mint a diplomácia folytatása más eszközökkel – Kant azt mondja: „*a háború mégiscsak nem egyéb, mint szomorú kisegítőeszköz a természeti állapotban*” (Kant, 1985: 12.). Mint ilyen, szabályok vonatkoznak rá, hiszen még ha „szomorú” is, de célja és értelme van. Azonban, ha az erőszak öncélúvá válik, és bekövetkezik „*minden jognak pusztulása*”, ott a „[békeállapotnak] az igazi célját teljesen megsemmisítének”. Az öncélú erőszak alkalmazása nem csak a háborúra terjed ki, de „*átmennek ezek a béke állapotába is*”, magát az államot, a józan észre alapozott együttműködést, a kölcsönösséget, és végső soron a társadalmi szerződést semmisítve meg. Ennek az állapotnak a megszüntetése semmiféle halasztást nem tűr el. Az öncélú erőszakban a racionalitás tűnik el, ami a Kanti rendszerben a társadalmi viszonyok, az együttélés józan kényszerének mozgatórugója.

A hat előzetes cikk mindazon tiltó szabályokat felsorolta, amelyek akadályt támaszthatnak az együttműködés (mind annak megkezdése, mind pedig annak fenntartása) elé. Az akadályok elhárítása azonban nem indítja meg az államokat az együttműködés útján. A béke, a békés együttműködés „mesterséges állapot”, az államok proaktív lépéseit előfeltételezi. Ezeket a lépéseket Kant a definitív cikkekben foglalta össze.

HOSSZÚ TÁVÚ, BÉKÉS EGYÜTTMŰKÖDÉS
A NEMZETKÖZI RENDSZERBEN – ILLÚZIÓ VAGY IDEA?

Míg a háború az emberek és államok közötti kapcsolatrendszer természetes állapota, a békéért aktívan tenni kell. Ugyanakkor az együttműködés determinisztikus törvényszerűség, amely az emberek akarata ellenére is létrejön. Korábban láttuk, hogy az ellentmondás csak látszólagos. Az egyének racionális önérdekkövetése – bár az egyén szintjén nem ez a cél – rendszerszinten rendezett állapotokat eredményez. Ahogy a háború „*az emberi természetbe be van oltva*”, úgy a kapcsolatteremtés is. „A békeállapot az emberek között, akik egymás mellett élnek, nem természeti állapot: *status naturalis*. A természeti állapot inkább a háború állapota. Azaz, ha nem is mindig kitörő ellenségeskedés, legalábbis folytonos fenyegetés azzal. A békeállapotot tehát először *intézményileg létesíteni* kell. Az ellenségeskedések elhagyása erre még nem elég kezesség. Márpedig amíg szomszéd szomszédnak erről kezességet nem nyújt: addig az, aki őt erre fölhívta, méltán bánhat vele úgy, mint ellenséggel. De ilyen kezesség csak *törvényes* állapotban képzelhető.” (Kant, 1985: 17.)

A kapcsolat megléte pedig fokozatosan szabályozott állapotot hoz létre. A szabályozottság foka és mértéke azonban már a felek akaratán múlik. A racionális döntés, a józan ész (az univerzális morál alapja) készíti az emberiséget a „törvényes állapot” létrehozására. Mindez három szinten (a három definitív cikkben kifejtett módon) jön létre. A három definitív cikk tartalmazza tehát az „örök békéhez” vezető út proaktív lépéseit.

Minden definitív cikk az alábbi megállapításból indul ki: „*minden embernek, akik egymás életét kölcsönösen befolyásolhatják, valamely polgári alkotmányhoz kell tartoznia*” (Kant 1985: 18.). A nemzetközi politikai viszonyok szereplői háromféle kapcsolatrendszert hozhatnak létre. Az egyének egymással való viszonyát az állampolgári jog (*ius civitatis*) szabályozza. Ez a legszorosabb, legerősebben szabályozott kapcsolatrendszer, maga a társadalmi szerződés. Az állam létrejöttével az egyetlen olyan tér is megszületett, ahol az anarchia szervező elvét felváltotta a hierarchia. Az állam az egyetlen politikai közösség, amely erőszak-monopóliummal bír és képes a törvényeket kikényszeríteni. Megszületett a „béke szigete”. Az állampolgárok együttélését szabályozó szabályrendszer azonban sokféle lehet. Kant viszont egyetlen legitim polgári alkotmányt ismer el: a köztársaságit.

Az államok egymás közötti kapcsolatait a népjog (*ius gentium*) szabályozza. A népjog sokkal lazábban szabályozott rendszert hoz létre, ahol sem erőszak-monopólium nem jön létre, sem a törvényeket nem lehet kikényszeríteni. A világállam Kant szerint rosszul működő, így instabil despotizmus, ahol „*a kormányzat terjedelmének növekedésével a törvények mind jobban veszítenek nyomatékukból*” (Kant, 1985: 47.). Ugyanakkor a független, szabad államok valós kapcsolatrendszere, amely kifejezi a békés együttműködés szándékát (ez a

kanti értelemben vett föderalizmus) az államok akarata ellenére is stabilizálja az önérdékkövető és versengő államok viszonyát. Determinizmus és szabad akarat egyformán van jelen. A kapcsolatrendszer létrejöttével megindul a szabályozás. A szabályozás megindulása determinisztikus, de az államok bármikor felrúghatják azokat. Kant belpolitikai berendezkedésük szerint megkülönbözteti az államok egymás közti kapcsolatait. A köztársasági alkotmányban élő államok között hosszú idő alatt fokozatosan stabil viszonyok alakulhatnak ki, ám az autoriter (despotikus) rendszerek fenyegetést jelentenek a kanti köztársaságokra nézve (Doyle, 1983: 223.)

Az egyének nem csak saját államukkal, hanem más államokkal, más államok állampolgáraival is kapcsolatra léphetnek. Ennek a viszonynak a szabályait a világpolgárjog, a kozmopolita jog (*ius cosmopolitanum*) teremti meg. A világpolgárjog egyetlen minimalista kitévél tartalmaz. A szabályozásnak egyetlen alapja lehet, nem szabad tiltani a kapcsolatfelvételt. Kant forradalmi kozmopolitizmusát nem *Az örök béke*-ben, vagy az *Erkölcök metafizikájának alapvetésében* írtak alapozzák meg, hanem az *Egy világpolgár gondolatai az emberiség egyetemleges történetéről* című műve. A két koncepció két különböző képet fest (Archiburgi, 1995: 430.). Egyik koncepcióban sincs meg az a forradalmiság, amit számos politikaelméleti írás Kantnak tulajdonít. Ez a fajta forradalmiság inkább Hegel Kant-kritikájában és Hume írásaiban ered (Fine, 2003: 610.). A világpolgárjog tehát Kantnál erősen minimalista keret, amely a kapcsolatfelvétel lehetőségének megőrzésére szolgál.

Az anarchikus nemzetközi politikai viszonyok stabilizálása a kapcsolatok „törvényes állapotának” megteremtésével jön létre. Az egyének közötti konfliktusok szabályozása az állam megalapításához vezetett, ezt a folyamatot kell megismételni és kiterjeszteni az államközi rendszerre. A folyamat mindhárom szinten ugyanazokon az elveken és dinamikán nyugszik, mint a társadalom születése, ám a végeredmény – a szabályozás sűrűsége és minősége – eltérő lesz. Két morális oka is van a szabályozás elősegítésének: egyrészt nem lehet megtiltani, hogy az emberek nekik hasznos polgári alkotmányt válasszanak, másrészt pedig megnehezíti az offenzív háborúk kitörését.

Kant nemzetközi rendszerében minden állam független marad, a világkormány megalakítása egy pillanatra sem cél. Az államelismerés alapja, hogy minden állam ugyanazokat az alapokat ismeri el a saját, mint a más függetlenségének legitím alapjaiként. Csak ezen a módon haladhatjuk meg az államrendszer ellentmondásait. Lassú, de fokozatos folyamat veszi ezzel kezdetét, amely végül az egész földgolyót felöleli. Kant nem forradalmi pacifista. Minden állam folyamatosan ki kell nyilvánítsa, hogy hajlandó a norma- és szabályrendszerek elismerésére, valamint minden államnak meg kell védenie magát azok ellen, akik nem fogadják el ezeket a szabályokat. A jog alapelveit soha nem erőltethetjük egy másik államra, mert aláásná a szabad akaratot

alapuló morál alapjait, de senkit sem lehet kényszeríteni, hogy erőszakkal való fenyegetés hatására megtagadja azokat.

Az első definitív cikk – „A polgári alkotmánynak minden államban
köztársaságinak kell lennie”

Kant központi kérdése arra irányul, hogy hogyan lehet az anarchikus nemzetközi politika feltételrendszerében valós, hosszú távú együttműködést létrehozni. A jogrend kialakításának első lépése az egyének közötti kapcsolatok szintjén történik. A nemzetközi rendszer anarchikus állapotát csak az állam képes meghaladni, de az is csak a saját határain belül. Valódi „törvényes állapotok”, kikényszeríthető törvényekkel és erőszakmonopóliummal csak itt valósulnak meg. Az együttműködés tartóssága – az örök béke – szempontjából nem mindig, hogy milyen jogrend születik az egyének közötti megállapodásból.

A nemzetközi politikaelmélet számára Kant első definitív cikke a „demokratikus békekoncepció” és a demokráciaexport” elméleti alapjait fekteti le. Mindkét fogalom szakirodalma igen terjedelmes, és Kantra eltérőképp hivatkoznak. Kant filozófiai háttérének egyre nagyobb figyelmet szentel a tudományterület, de jó pár munka továbbra sincs összhangban az életművel (Williams, 1992: 100.; Doyle, 1997: 254.; Hurrell, 1990: 184.; Jahn, 2005: 178.). A legfelületesebb megközelítések szerint Kant azt állítja, hogy a demokráciák nem háborúznak. Doyle óta ez a megközelítés szerencsére kikerült a tudományos szakirodalomból – lévén ilyet Kant nem állít, ám sajnos a politikai közbeszédben továbbra is tartja magát. Doyle az első cikk kapcsán arra helyezte a hangsúlyt, hogy magyarázatot találjon a demokratikus berendezkedésű államok külpolitikai mozgatórugóira – nevezetesen, hogy a demokráciák miért nem háborúznak egymással. Doyle empirikus kutatásai megerősítették, hogy az érett demokráciák közötti háború még valóban „várat magára”. Kant ezt a tételt nem mondja ki, de valóban a kanti tételekből következik a fenti megállapítás.

A demokratikus békekoncepció kapcsán a 2000-es években komoly kritikát kapott az a tény, hogy a legtöbb írás Kant republikanizmusát a procedurális demokráciával azonosította, és figyelmen kívül hagyta mind a liberalizmust (az egyéni szabadságjogok védelmét), mind a konstitucionalizmust, ami Kant érvelésében előkelő helyet foglal el (Hurrell, 1990: 185.; Jahn, 2005: 177.). A belpolitikai berendezkedésből fakadó béke forrása nem csak a demokratikus berendezkedés, de a demokratikus értékek beágyazottsága is. Kant legalább akkora hangsúlyt helyez az egyéni szabadságjogok védelmére (liberalizmus), a jogállamiság és a törvény előtti egyenlőség minőségére (konstitucionalizmus), mint a demokratikus intézményrendszer kiépítésére (a végrehajtó hatalom elkülönítése a törvényhozótól). Demokrácia, liberalizmus és konstitucionalizmus együttesen alkotja a béke belpolitikai gyökereit. Kant terminológiájában a de-

mokrácia negatív fogalom, a kisebbség uralmát testesíti meg a többség felett. A mai demokráciafelfogásunk különbözik Kantétól és a kanti köztársaság-fogalomhoz áll közelebb: a jogállamiság, a hatalmi ágak elválasztása és képviselőt egyszerre képes a valódi „polgári alkotmány” megvalósítására. Kant köztársaságnak nevezi, ma érett liberális demokráciáknak hívjuk.

Kant első definitív cikkét figyelmesen olvasva és Kantot követve két kérdéskör köré építem fel az államok hosszú távú együttműködésének belpolitikai forrását magyarázó részt: miért nyújt nagyobb stabilitást a „köztársasági” alkotmány, illetve hogyan csillapítja a nemzetközi anarchiát.

Kant az anarchikus nemzetközi rendszer élhetővé tételére a józan ész alapján szabályozott viszonyok útját jelölte ki. Az egyének egymás közötti viszonyaiban a szabályozás a társadalmi szerződéssel következik be. Az állam létrejötte nem csak csillapítja egyén és egyén viszonylatában az anarchiát, de meg is haladja azt, az anarchikus rendszert hierarchikussá változtatja. Nem mindegy azonban, hogy milyen politikai berendezkedésen alapul az alkotmány. Lehetne erővel létrehozott politikai közösség, ahol egy személy, vagy személyek csoportja erőszakot alkalmaz a csoport többi része felett, azonban itt nem beszélhetnénk polgári alkotmányról, az állam tagjai alattvalók és nem állampolgárok volnának (despotizmus). Kant számára az ember szabad akarata, józan racionalitása adhat tartós keretet egyén és egyén együttélésének. Ha a kapcsolat erőszakra épül, az erőviszonyok változásával felbomlik a politikai közösség és az államot új szabályok szerint újra kell alapítani. „Csak egy alkotmány van, amely az eredeti szerződés eszméjéből következik; pedig ezen kell alapulnia egy nép minden jogos törvényhozásának. Az: mely legelőször is egy társaság tagjainak – mind embereknek – *szabadságán*, másodsorban a *függőség* elvein, hogy mindannyian egyetlen közös törvényhozástól függnék – mint alattvalók – és harmadszor az *egyenlőség* törvényén épül föl ugyanazok – mint állampolgárok – közt. A *köztársasági*.” (Kant, 1985: 18.)

Az „eredeti szerződés” mutatja meg az állam értelmét. Az állam az egyénektől jogokat és kötelezéseket kapott, hogy azokat a feladatokat, amelyeket az egyének rá bízta – a szabadság és a biztonság (Locke-nál a tulajdon is) biztosítása – hatékonyan végrehajthassa. A társadalmi szerződéssel létrejött politikai közösség szabad egyének közössége, akik külső (jogi) szabadságát csak társaik szabadsága korlátozza. Legyen az negatív, vagy pozitív szabadság, a liberalizmus szabadságfelfogása erősen korlátos fogalom, az állampolgárok egyenlősége csak úgy valósulhat meg, ha a másik szabadságát minden egyén tiszteletben tartja (liberalizmus). Ennek biztosítója az állampolgári kapcsolatok „intézményesülése”, azaz a törvények – jogok és köteleések rendszerének – létrehozása (konstitucionalizmus).

Kant számára az eredeti szerződés szellemében létrejött polgári alkotmány hatással van az állam külpolitikai lépéseire is. Az ilyen államok nehezebben bocsátkoznak háborúba, mint más politikai közösségek. „Tegyük föl, hogy a

polgárok hozzájárulása szükséges elhatározni, legyen-e háború, vagy ne legyen? Ebben az alkotmányban nem is lehet másképp. Semmi sem természetesebb, mint az eredmény. A polgárok nagyon jól meggondolnák, hogysem ilyen rossz játékba kezdjenek. Hiszen a háborúnak minden szorongattatását kellene evvel magukra határozni. (Például hogy: maguk katonáskodjanak; a háború költségeit a saját vagyonukból előteremtsék; a pusztulást, amit az maga után hágy, nagy bajlódással helyreállítsák; s a baj betetőzése gyanánt még a békét magát is megkeserítő adósság terhét is magukra vállalják, amely a közeli, mindig új háborúk miatt soha egészen letörlesztve nem lesz.)” (Kant, 1985: 20–21.).

Fontos kiemelni, hogy önmagában a demokratikus berendezkedés, a jogállamiság nem vezet az államrendszerben békéhez (Kiss J., 2009: 304–305). Kant köztársaságaiban – a mai liberális demokráciákban – hosszabb, számos procedurális akadállyal tarkított folyamat vezet a háborúig. Kant csak annyit állít, hogy az állampolgárok „nagyon jól meggondolnák, hogysem ilyen rossz játékba kezdjenek”, és nem azt állítja, hogy nem mennek háborúba. Nem is erre irányult a jogrend megteremtése. A „köztársasági alkotmány” az államon belüli, egyén-egyen viszonylatában létrejövő „törvényes állapot”, jogrend megalkotására jött létre.

Miért állíthatjuk, hogy Kant köztársaság-fogalma lényegében megegyezik a mai liberális demokrácia-értelmezésünkkel? Az első definitív cikk célja az államon belüli törvényes állapot létrehozása volt. Kant ennek megfelelően nagy hangsúlyt helyez arra, hogy megállapítsa pontosan mit jelent a „köztársasági” alkotmány. Az állam formáit így kétféleképp – az uralom és az uralkodás formái szerint – különbözteti meg. Az uralom formái – a legfőbb államhatalmat hogyan gyakorolják – szerint három államforma van: „Vagy csak egy ember bírja az uralkodói hatalmat, vagy *néhányan* egymással szövetkezve, vagy *mindannyian* együtt, akik a polgári társadalmat alkotják. *Autokrácia, arisztokrácia és demokrácia.* Fejedelmi uralom, nemesi uralom és népuralom.” (Kant, 1985: 21.). Az uralkodás formáin Kant a közakarat kifejezőmódját, azaz az alkotmányt érti. Itt két formát – köztársasági és despotikus – különböztet meg. Kant köztársaságaiban a „törvényes állapotok” alapja, hogy „a végrehajtó hatalmat (a kormányt) a törvényhozótól elkülöníti”. Mindez azonban hamar kiüresedik a demokratikus értékek (a polgári szabadságjogok és a jogrend) biztosítása nélkül. A kanti köztársaságok képviseleti rendszerek (Kis, 1992: 11–12., 15.).

Az államon belüli, az egyének között létrejött tartós, békés együttműködés hatással van a külkapcsolatokra. Mivel az állampolgár a képviseleti demokrácia szabályai szerint kifejezheti akaratát, ez az akarat hatással van az állam államokkal szembeni magatartására. Mivel az állampolgárok kockáztatják életüket, ők viselik a háború, az azt követő újjáépítés költségeit, és még a háborúval együtt járó megnövekedett adósságszolgálat terhei is őket nyomják, „jól meggondolják”, hogy érdemes-e háborút indítani. Kant liberális demokráciái

tehát óvatosak, nehezebb őket háborúba vinni, ezáltal békésebbek. Ismételten: az óvatosság nem jelenti, hogy ne viselnének háborút.

A demokratikus békekoncepció továbbviszi Kant gondolatmenetét. Doyle egyik alaptétele szerint a liberális demokráciák békeszeretetének határát az autoriter rezsimek jelölik ki (Doyle, 1983: 221.). Míg a békeszeretet külpolitikai alapelve empirikusan kimutatható két érett liberális demokrácia között, ezek az államok az autoriter rezsimekkel szemben igen agresszíven lépnek fel. Az agresszivitás oka a fenyegetettség. A biztonsági dilemma némi csavarral, de a kanti köztársaságokra is igaz. A liberális demokráciák számára egy autoriter rezsim ugyanolyan agresszív és sürgető fenyegetést jelent, mint a Hobbes természeti állapotára építő neorealista nemzetközi rendszer államainak a másik állam hatalmi kapacitásaiban beállt változás. A fenyegetést pedig az autoriter rezsimek kiszámíthatatlansága adja. Egy autoriter államban „a háború az a dolog, amit a világon legkevésbé kell meggondolni. Mert az állam feje nem társ ott, hanem tulajdonos. Asztala, vadászatai, kéjlovakai, udvari ünnepei a háború által legcsekélyebbet sem szenvednek. Tehát úgy határozhatja azt el, mint egy sportkirándulást, egészen jelentéktelen okokból, és közömbösen átengedheti a mindig készséges diplomáciai testületnek, hogy az illendőség végett igazolják” (Kant, 1985: 21.). Az óvatosság külpolitikai alapelve tehát egy pillanatra sem lankadhat az autoriter államokkal szemben. Nincs semmilyen garancia arra, hogy egy autoriter állam a legváratlanabb pillanatban és legkiszámíthatatlanabb okból ne lépne fel agresszíven bármely más állammal szemben. Így a liberális demokráciák szempontjából az autoriter rezsim pusztasága állandó fenyegetést jelent. Ez a logika áll a XX. és a XXI. századi demokráciaexportok mélyén. A demokrácia exportját tehát a kanti köztársaságok egyfajta megelőző csapásként, preventív okokból vívják.

Az első definitív cikk összegzéseként elmondhatjuk, hogy Kant a számára nemzetközi anarchia csillapítása az egyének közötti jogrend létrehozásával kezdődik. Az államok közötti hosszú távú együttműködés belpolitikai forrása az egyéni szabadságon alapuló jogállamiság, a tartós jogrend alapja pedig a képviseleti rendszer. Kant köztársaságfelfogásának alapja nem csak a hatalmi ágak szétválasztása, hanem a polgári szabadságjogok és a jogállamiság biztosítása. A szabadságjogok, a jogállamiság és a demokrácia együttesen haladhatja meg a természeti állapotot az államon belül. A kanti köztársaságok azonban hatással vannak az államrendszerre is. Az érett liberális demokráciák egymással nem háborúznak, az autoriter rezsimekkel szemben azonban agresszíven, a biztonsági dilemma szabályai szerint lépnek fel. A demokratikus békekoncepció és a demokráciaexport elméleti vizsgálata mélyebben és árnyaltabban foglalkozik a liberális demokráciák külpolitikájának természetével.

Az egyének között létrejött „törvényes állapot” azonban közel sem elég az államrendszerben a tartós együttműködés kialakulásához. A Kant féle „törvényes állapotnak” még két színtéren kell létrejönnie.

A második definitív cikk – „A népjognak szabad államok
föderalizmusán kell alapulnia”

Kant számára a nemzetközi politika világa az államok világa. Az a kérdés, hogy vajon az államok között beállhat-e hasonló jogrend, mint az egyének között, a mai napig a nemzetközi politikaelmélet alapkérdései közé tartozik. A realizmus és a liberalizmus nagyon világosan foglal állást: az államok világában az anarchiát meghaladni nem lehet, a legtöbb, amit tehetünk, az anarchia csillapítása. Kant sem kivétel. Az anarchia felszámolása, hierarchiává alakítása számára sem opció. Az államok anarchikus világát nemzetközi renddé a józan éssen alapuló együttélési kényszer intézményesedése, azaz a „törvényes állapot” teszi (Hassner, 1987: 581.).

Mielőtt az államközi viszonyokban a jogrend megteremtésének lehetőségét vizsgálnánk, tegyünk egy kitérőt és tisztázzuk a második definitív cikk címével kapcsolatban rendre felmerülő félreértéseket. A cím kapcsán a szakirodalom egy része Kantot a föderalizmus korai előfutárának tekinti, mondván Kant formalizált intézményesülést feltételez az „örök béke” elérésére. A „foedum” szó eredeti értelmében szövetséget, a felvilágosodás államelméleteinél a végrehajtó hatalom alá rendelt külkapcsolati rendszert jelenti. Kant is ebben az értelemben használja. Ugyanúgy, ahogy Kant demokrácia-fogalma nem a mai liberális demokráciát fedi le, ugyanúgy a „föderalizmus” kifejezés sem az állami kapcsolatok „szuverenitás pool”-al járó politikai intézményesülését jelenti. Ebben az értelemben cím szerint „a népjognak a szabad államok kapcsolatain/szövetségén kell alapulnia”. Így olvasva világossá válik, hogy Kant nem a világállam teoretikusa.

A második definitív cikk állam és állam viszonyában vizsgálja, hogyan lehet „törvényes állapotot” létrehozni. A legkézenfekvőbb lépés az egyének között felállított jogrend megismétlése lehetne, ám Kant ezt nagyon határozottan és világosan elveti. A természeti állapotból az egyén a társadalmi szerződéssel, az állam létrehozásával lépett ki. Örök kérdés, hogy a szintén természeti állapotban leledző államok köthetnek-e hasonló társadalmi szerződést létrehozva ezzel valamiféle legitim globális főhatalmat, amelynek erőszak-monopóliuma van és ki tudja kényszeríteni a törvényeket. Egyszerűbben szólva létrejöhet-e a világállam? „A népállam ellentmondás lenne. Mert minden állam egy felsőségnek (törvényhozónak) egy alsóbb réteghez (az engedelmessédközhöz, tudniillik a néphez) való viszonyát foglalja magában. Sok nép azonban egy államban csak egy népet tenne, ami a kiindulásnak ellentmond. (Itt ugyanis a *népeknek* egymással szemben való jogát annyiban kell fontolóra vennünk, amennyiben megannyi külön államot alkotnak, és nem amennyiben esetleg egyetlen állammá kellene összeolvadniok.) (Kant, 1985: 25.)

Kant szerint a „népjog” (az államok között létrehozott jogrend) nem alapulhat a világállam létrehozásán. Ellentmondás – mondja Kant – és valóban a

világállam létrehozása az államok „halálát” jelentené, így az államok a legfőbb természeti törvény ellen véténének. A világállam megfosztaná az államokat megillető alapvető szabadságjogtól: az élethez való jogtól. Önellentmondásba kerülünk. Kant rendszerében az államoknak egyébként sincs joguk ilyen szerződést kötni, hiszen ezzel felrúgnák az „eredeti szerződést”. A társadalmi szerződés az államra csak annyi jogot és kötelezettséget ruház, amellyel a létrejöttét igazoló feladatokat el tudja látni. Az állam megszűnésével újra a természeti állapot áll be. Politikai közösséget létrehozni, új társadalmi szerződést kötni csak az egyén képes. Harmadszor a természet gondoskodott róla, hogy az államokban élő népek összeolvadni ne tudjanak: vallásokat és nyelveket hozott létre (Kant, 1985: 48–49).

Államok tehát csak szövetségre léphetnek egymással, ha mérsékelni kívánják az anarchiát. Kant hosszan értekezik arról miért tennének ilyet, hiszen „*semmilyen külső kényszer*” nem létezik, amely az államok akarata ellen azokat együttműködésre kényszeríthetné. Az államok egymás közti viszonyában a háború a természetes állapot, míg a béke mesterséges állapot. „... az ész a legmagasabb erkölcsi törvényhozó hatalom trónjáról a háborút, mint jogi folyamatot, teljességgel elítéli, a békeállapotot ellenben közvetlen köteleességgé teszi: ezt pedig a népeknek egymás közötti szerződése nélkül sem létesíteni, sem biztosítani nem lehet (Kant, 1985: 28.).

Kant számára a társas kapcsolatok fő szervezője a józan ész. Az államok – ahogy az egyének is – „*a külső törvényektől való függetlenségben – már egymás mellett élésük által sértik egymást*” (Kant, 1985: 25.). Azaz konfliktusos, versengő nemzetközi rendszert hoznak létre. Kant nemzetközi anarchia-felfogása Hobbes-hoz hasonlóan agresszív háborús állapot. Az agresszió csökkentése az együttélés törvényes állapotával következik be. A gyakorlati ész készíti az államokat az együttműködésre (Kant, 1985: 45–49). „*Nem az emberek erkölcsi javítását kívánja itt a feladat*”, hanem a háború, az azzal való fenyegetés megszűnését. Kant számára világos, hogy bármilyen minőségű és időtartamú együttműködés csak a szándék kinyilvánításával és a kölcsönösség elvei alapján jöhet létre.

A kapcsolatokat sem szóban, sem írásban nem szükséges sem intézményesíteni, sem formalizálni. Kant nem Briand–Kellogg-paktumot akar, sem Wilson Népszövetségét nem előlegezi meg. Pusztán a kooperatív kapcsolatok megteremtésével létrejön az ún. békeszövetség (*foedum pacificum*). A békeszövetség – ahogy a latin elnevezés mutatja – békés kapcsolatrendszer, amelynek célja az együttműködés. „Ez a szövetség nem célozza semminemű hatalomnak az állam részére való megszerzését, hanem kizárólag valamely állam *szabadságának* megnyerését és biztosítását önmaga részére és egyúttal más szövetséges államokéét is, anélkül hogy ezeknek azért – mint a természeti állapotban élő embereknek – magukat nyilvános törvények és kényszer alá kellene vetniök. (Kant, 1985: 29.)

Kant nem kerget illúziókat a feladat nehézségét illetően. A békeszövetség olyan „szerződés” (ebben az értelemben kölcsönös akarat), amely nem kikényszeríthető. Nincs olyan külső legitim entitás, amely ilyen kompetenciákkal bírhatna. Hogyan valósulhat meg az államok közötti jogrend? Kant itt is tömören és nagyon világosan fogalmaz: „...ha a szerencse úgy akarja: hogy egy hatalmas és fölvilágosult nép köztársasággá alakulhat, akkor ez középpontot szolgáltat a föderatív egyesülésnek más államok számára, hogy hozzá csatlakozzanak, és így az állami szabadság állapotát a népjog eszméje szerint biztosítsák. És több ilyfajta szövetkezés által eszméjünkkel lassankint mindig jobban és jobban kiterjedjenek.” (Kant, 1985: 29).

Napjaink nemzetközi rendszere szolgál egy élő példával a kanti békeszövetség megvalósulására. A második világháború utáni transzatlanti kapcsolatrendszer olyan érett, liberális demokráciákat, fejlett iparosodott nemzeteket fogott össze, amelyek mind az Egyesült Államok köré/mögé sorakoztak föl. A hidegháború alatt az Egyesült Államok biztosította nyugati szövetségesei biztonságát, építette újjá gazdaságukat és bizonyos szempontból alakította politikai rendszerüket. Az államokat ebben a szövetségben nem egyetlen alapító szerződés, sem az erőszak kényszere tartotta benn, hanem a kölcsönös – bár egyenlőtlenül megosztó – előnyök. Több szerződés is született – Kant nem tiltja az intézményesülést – mint a NATO, az európai integráció, stb., de egyik sem volt minden államra és minden politikaterületre érvényes, így nem is ezek voltak a békeszövetség alapjai. A békeszövetséget a kooperációra irányuló szabad akarat tartja és tartotta össze. Kant szerint „az állami szabadság állapotát a népjog szerint” biztosították. Ez a kanti értelemben vett föderalizmus: „a háborút elhárító, állandóan fennálló és mindig terjeszkedő szövetségnek negatív szurrogátuma” (Kant, 1985: 31).

A transzatlanti régió államai kiküszöbölték a háborút, mint a külpolitika és az érdekérvényesítés „szomorú eszközét” kapcsolatrendszerükből. Természetesen nem a konfliktust, és nem az erőszakot. A konfliktusok nem szűntek meg, de a konfliktusok kezelésében nem játszik szerepet az államok által kezdeményezett háború. A liberális konfliktuskezelés szakirodalma bőséges, sokszínű és alapos. A gyökereinél azonban ott áll Kant és a kanti népjog. Az erőszak alkalmazása azonban csak a külpolitika eszköztárából került ki, de nem szűnt meg ezekben az államokban. A szubnacionális egységek közötti erőszak nem elképzelhetetlen. Nehezen tudjuk elképzelni, hogy Franciaország és Hollandia bármely vitás kérdést háborúval intézzен el. Ugyanakkor nem tartjuk elképzelhetetlennek, hogy a vallonok és a flamandok között az államot szétfeszítő erőszakos cselekmények következzenek be.

Kant számára a nemzetközi rendszer főszereplői az államok. Az államok közötti jogrend, a „népjog” egyetlen tartós alapját a működő együttműködések adják. Ez az „élő” kooperáció testesíti meg az államok békére irányuló szabad akaratnyilvánítását, a szabad államok békés kapcsolatrendszerét (födera-

lizmusát). A békeszövetség a nemzetközi anarchiát nem haladja meg, nem állít hierarchiát az anarchia helyére. A világállam ötlete Kant számára abszurd és felesleges. Az anarchikus nemzetközi rendszerben létrejöhet a nemzetközi rend, amelynek alapját a szereplők szabad akaratán nyugvó együttműködése, a népjog adja. Ez azonban nem elég. Állam és egyén kapcsolatrendszerében is szabályozott viszonyokat kell teremteni.

A harmadik definitív cikk – „A világpolgárjognak az általános hospitalitás föltételeire kell szorítkoznia”

Kant harmadik törvényes állapota egyén és állam kapcsolatait szabályozza. Az egyének létrehozják az államot, az államok együttműködnek egymással, így kerülhetnek ki a háborús állapotból. Egyén és állam között azonban még beállhat a háborús állapot, így ezt a viszonyrendszert is szabályozni kell. Kant feltételezése, hogy emberek és államok *„külső, egymásra ható viszonyokban állva, egy általános emberi állam polgárainak tekintendők”* (Kant, 1985: 18.). Az alkotmány, a népjog után a világpolgárjog (*ius cosmopolitanum*) alapjait fekteti le. Az „általános emberi állam” nem politikai intézmény, hanem az emberek közössége, akiket a Gondviselés a háborúk eszközeivel szétszórta ugyan, de az emberi természet egyesít. Kant ebben a fejezetben valódi strukturális, rendszer központú elemzést ad.

Kant a világpolgárjog szükségességét azzal magyarázza, hogy az államok és egyének között létrejött globális érintkezés valós kapcsolatrendszert alkot. Itt sem kell azonnal politikai közösségre gondolnunk. A kapcsolat létrejötté azonnal megteremti a „háborús állapotot”, amelyet szabályozás révén lehet csillapítani. „Mármint: ilyenformán a Föld népei közt egyszer s mindenkorra teljesen beállott valami (szűkebb vagy tágabb) közösség. Annyira jutott a dolog, hogy a Föld *egyetlen* pontján történt jogsértést valamennyi helyén megérik. Ekként a világpolgárjog eszméje nem valami fantasztikus és túlcsigázott módja a jog elképzelésének, hanem szükséges kiegészítése úgy az állam, mint a népjog megíratlan kódexének a nyilvános emberi joghoz általában s így az örök békéhez.” (Kant, 1985: 36.)

Kant logikája itt is követi az előző két definitív cikkben felvázolt lépéseket. A nemzetközi rendszerben létrejött valós kapcsolatok természetüknél fogva anarchikus, versengő és konfliktusos világot teremtenek. Az együttélés józan észre alapozott kényszere – ha a legkisebb szándék is felmerül a háborús állapotból való kilépésre – megkezdja a kapcsolatok szabályozását. Egyének és államok kapcsolatának az alapja a világpolgárjog kell legyen.

Kant a világpolgárjog minimalista megközelítését adja, amely minimalizmusát illetően analóg a népjoggal. A gondolat alapja hogy az érintkezés a konfliktusok mellett kialakítja a kapcsolatok szabályozását is. A szabályozás, a jog-

rend alapja a látogatás joga (*hospitalitás*), ami nem más, mint „*az idegen jövevényeknek adott jogkör, nem terjed tovább, mint a lehetőség feltételeire, a régi lakosokkal a közlekedést megkísérteni*” (Kant, 1985: 33.). A világpolgárjog alapja tehát Kant szerint az érintkezés lehetőségének biztosítása. Nem vendégjog, ami a tartózkodást tenné lehetővé. Minden globális kapcsolatrendszer alapja a kapcsolatfelvétel jogának a pusztá biztosítása lehet.

A kapcsolatfelvétel minden egyén megalapozott joga, hiszen egyetlen ember sem sajátíthatja ki a földfelületet: „*eredetileg senkinek sincs a föld valamely helyén lenni több joga, mint másnak*” (Kant, 1985: 32.). Ugyanakkor az érintkezést meg lehet tagadni, ha az a „vendég” ellenséges. De csak „életének veszélyeztetése nélkül történhet”.

Globális közösségnek csak a lehetőségéről, a lehetőség megteremtéséről és nem a közösség jellegéről beszél Kant. Nem esik szó világgállamról. Nem esik szó világgkötársaságról, annak működéséről, alkotmányos, politikai alapjairól. Pusztán annyit szögez le, hogy „*megíratlan kódex*” ez, mint a népjogé.

A kialakulóban lévő globális közösség mozgatórugója a „*kereskedőszellem, mely háborúval nem létezhetik együtt*” (Kant, 1985: 49.). Kant osztja Smith nézetét: az egyénnek természetes hajlama van a cserére, a „*kölcsönös haszonlesés*” egyesíti a népeket. Korának globális kapcsolatrendszerét tekintve Kant elutasítja a gazdasági erőszak, a gyarmatépítés formálta közösségépítést. Hindusztán, Kína és Japán példája megerősíti, hogy semmilyen tartós közösség, semmilyen jogrend alapja nem lehet az erőszak (Kant 1985: 33–36.). A világpolgárjog pontosan arra irányul, hogy a közösségépítés a közösség tagjainak szabad akarátán, így a józan ész vezértelte morálon nyugodhasson. Hangsúlyoznunk kell, hogy Kant transzcendentális szabadság-fogalma áthatja a világpolgárjogot, semmiféle imperializmus nem igazolható általa.

A nemzetközi politikaelmélet liberális irányzatának egyik legkorábbi tudományos vitája az imperializmus természetéről, működéséről és hasznáról megmutatja, hogy a liberális nemzetközi politikaelméleti hagyomány nem feltétlenül tartja a gyarmatosítást, vagy az azon túlmenő imperiális kapcsolatrendszert haszontalannak, elvetendőnek. Joseph Schumpeter, Normann Angell, Adam Smith mind ezek hasznáról értekeznek, illetve, hogyan járulhatnak hozzá az interdependenciák elmélyítésével a „globális világfalu” majdani létrejöttéhez. Beate Jahn nagy ívű tanulmánya világosan bemutatja, hogy ezek az imperializmus-értelmezések nem Kantra, hanem Hume-ra vezethetők vissza (Jahn, 2005). Kant számára az erőszak nem lehet semmilyen jogrend alapja.

Napjainkban Kant harmadik definitív cikke azonban nem az imperializmus-vita miatt aktuális. A globalizáció robbanásszerű terjedése újra felveti a kérdést, hogy az egyre sűrűbb kapcsolati hálók kialakulása megteremtette-e a globális közösség (világfalu) alapjait. A nemzetközi politikaelmélet liberális irányzatán belül a szociológiai (más néven társadalmi) liberalizmus erre a referenciapontra épül. Alkothatnak-e az anarchikus nemzetközi rendszerben a

szereplők valamiféle nemzetközi társadalmat? Kirajzolja-e az anarchia feltételrendszerén belül a szereplők együttéléséből fakadó norma- és szabályrendszer a nemzetközi rend alapjait? Kant szabályozásra épülő nemzetközi rend-konceptiója tökéletes előfutára az 1970-es évektől kibontakozó globalizált nemzetközi rendszernek. A szabályozásra épülő békés együttműködés az 1970-es évektől a fejlett nyugati világ államai között az éledő nemzetközi civil társadalom és a gazdasági globalizáció területén is kibontakozott.

Kant számára a nemzetközi rendszer kapcsolatainak harmadik szintje az állam és az egyén között kialakuló kapcsolatrendszer. A „törvényes állapot” megteremtésének alapját a hospitalitás, a látogatás joga adja, azaz nem szabad tiltani a kapcsolatfelvétel általános lehetőségét. Az emberi természet Kant számára nem csak a konfliktusra, hanem az együttműködésre is garanciát ad. A kereskedelem szelleme, a haszonszerzés vágya hajtja az egyént, hogy más államokat felkeresve azokkal kapcsolatra lépjen. Ez a világpolgárjog felé vezető út első lépése. A kapcsolatokkal kialakuló konfliktusok szabályozása a nemzetközi rendszer szintjén, állam–állam kapcsolatán túlmutatóan is valós közösséget fog kiépíteni.

Kant három definitív cikke ma aktuálisabb, mint saját korában volt. Az „örök béke” satirikus keresése a nemzetközi politika világát emeli a *Kritikák* közé, megelőlegezve és keretet adva a liberális nemzetközi társadalom-konceptió XXI. századi kutatási napirendjének.

OPTIMISTA VÉGKIFEJLET VAGY ÓVATOS SZÜKSÉGSZERŰSÉG?

Kant világa nem az illúziók világa. Nem az ember és a nemzetközi politika erkölcsi tökéletesítésére törekszik. Szervezőelve a Ráció, a józan ész a nemzetközi politika világában éppúgy, mint általánosságban, a valóság megismerésében. Az *örök béke*-ben arról ad számot, hogy a békéhez vezető út a szabályozott együttműködésekön keresztül vezet. Az anarchia viszonyain belül a „törvényes állapotok” megteremtésének a valódi kapcsoltok kialakulása az előfeltétele. A konfliktusos kapcsolatrendszer a kapcsolat felvételével, a puszta együttéléssel determinálja a szabályozás megindulását. Ugyanakkor a szabályok betartásának minden szereplő szabadon ellenállhat, az együttműködés alapja csak és kizárólag a szabad akarat lehet. A független szereplők között meginduló kooperáció minőségétől függ a nemzetközi rendszer stabilitása.

A liberális nemzetközi rend koncepciója pontosan ezekre a kanti alapokra épül. A szereplők egyre sűrűbb kapcsolatrendszere (interdependenciák) olyan ki nem kényszeríthető norma- és szabályrendszert hoztak és folyamatosan hoznak létre, amelyet az államok többé-kevésbé követnek. Liberális felfogásban ez az, ami valódi minőségi változást teremt a nemzetközi rendszerben. Az anarchiában lehetséges rendet teremteni anélkül, hogy azt hierarchikus ren-

dezőelv mentén alakítanánk át. Kant az állami szuverenitáson alapuló, óvatos, fokozatosan létrejövő rendet teremt a rendezetlen rendszerben. Optimizmusa az óvatos szükségszerűségen alapul, szereplői olyan racionális önérdékkövetők, amelyek egyéni cselekedetei rendszerszinten szabályozott viszonyokat teremtenek. Utópiának, vágyaknak a rendszer megszervezésében helye nincs, a „szabadság rendjét” a józan ész mozgatja.

IRODALOM

- Archiburgi, Daniele (1995): Immanuel Kant, Cosmopolitan Law and Peace. *European Journal of International Relations*, Vol. 1., No. 4., 429–456.
- Bertók Rózsa (1987): Egy aktuális utópia – Immanuel Kant: Az örök béke. *Magyar Filozófiai Szemle*, Vol. 31., No. 2., 392–394.
- Boross János (2000): Kant és a pragmatizmus. *Világosság*, Vol. 41., No. 6-7., 50–60.
- Doyle, Michael W. (1983): Kant, Liberal Legacies, and Foreign Affairs I.-II. *Philosophy & Public Affairs*, Vol. 12., No. 3-4., 205–235.
- Doyle, Michael W. (1997): *Ways of War and Peace – Realism, Liberalism and Socialism*. New York–London, W. W. Norton and Company.
- Fine, Robert (2003): Kant’s theory of cosmopolitanism and Hegel’s critique. *Philosophy Social Criticism*, Vol. 29., No. 6., 609–630.
- Fischer, Kuno (1888): *A Critique of Kant*. Ford.: W. S. Hough. London, Swan Sonnenschein, Lowery and Co. A teljes szöveg elérhető az alábbi linken: <https://archive.org/stream/cu31924029023137#page/n3/mode/2up>
- Genest, Hartmut (1991): Kant az örök békéről. *Magyar Filozófiai Szemle*, Vol. 35., No. 4-5., 709–730.
- Habermas, Jürgen (1996): Az örök béke kanti eszméje – kétszáz év távlatából. *Világosság*, Vol. 37., No. 7., 42–53.
- Hassner, Pierre (1987): Immanuel Kant. In: Strauss, Leo–Cropsey, Joseph (eds.): *History of Political Philosophy*. Third Edition. Chicago–London, Chicago University Press, 581–621.
- Heller Ágnes (1991): Immanuel Kant meghívja önt ebédre. *Holmi*, III. évf., 12. szám, 1696–1707.
- Heller Ágnes (1992): Szabadság és boldogság Kant politikai filozófiájában. *Hiány*, III. évf., 8. szám, 27–33.
- Heller Ágnes (1995): Szabadság, testvériség, egyenlőség a kanti ízlésítéletben. *Világosság*, Vol. 36. No. 6., 5–14.
- Heller Ágnes (1998): Kant a végességről és a boldogság ígéretéről. *Gond*, 15-16., 5–26.
- Hinsley, F.H. (1973): *Nationalism and the International System*. Dobbs Ferry, New York, Oceana Publications.
- Horváth Zoltán (2012): Kant idealizmusa. *Magyar Filozófiai Szemle*, 2012/1., 49–76.
- Huntley, Wade L. (1996): Kant’s third image: Systemic sources of the liberal peace. *International Studies Quarterly*, Vol. 40., No. 1., 45–76.
- Hurrell, Andrew (1990): Kant and the Kantian paradigm in international relations. *Review of International Studies*, Vol. 16., No. 3., 183–205.

- Infranca, Antonino (1998): Kant Örök béke című írásának paradoxonjai. *Magyar Filozófiai Szemle*, Vol. 42., No. 1-3., 193–212.
- Jahn, Beate (2005): Kant, Mill, and Illiberal Legacies in International Affairs. *International Organizations*, Vol. 59., No. 1., 177–207.
- Jobbágy József (2004): Az örök béke a puszta ész határain belül. Kanti motívumok a nemzetközi kapcsolatok mai elméleteiben. *Kellék*, Vol. 24., 93–110.
- Kant, Immanuel (1781/2009): *A tiszta ész kritikája*. Ford.: Kis János. Budapest, Atlantisz Könyvkiadó.
- Kant, Immanuel (1795/1985): *Az örök béke*. Ford.: Babits Mihály. Budapest, Európa Könyvkiadó.
- Karácsony András (2010): Paradigmaváltás a társadalomelméletben? *Politikatudományi Szemle*, XIX/3., 114–120.
- Kelemen, János (1995): Kant, Babits és az örök béke. *Holmi*, 6. évf., 1. szám, 62–65.
- Kelly, Frank J. (1995): A szabadság problémájának tárgyalása Kantnál. *Magyar Filozófiai Szemle*, Vol. 39., No. 3-4., 395–410.
- Kis János (1992): Az állam semlegessége. *Politikatudományi Szemle*, Vol. 1., No. 2., 5–52.
- Kiss J. László (2003): „Új világrend” felé, avagy az állam és a globalizálódás változó viszonya. In: Kiss J. László (eds.): *Globalizálódás és külpolitika*. Budapest, Teleki László Alapítvány, 73–98.
- Kiss J. László (2009): *Változó utak a külpolitika elméletében és elemzésében*. Budapest, Osiris Kiadó.
- Molnár, László (1996): A moralitás kanti elméletének hegeli kritikája, mint az „erkölcsiség” fogalmának megalapozása. *Gond*, Vol. 11., 198–215.
- Szécsényi Endre (2002): Kant és a politika problémája. *Jelenkor*, Vol. 45., No. 12., 1304–1320.
- Williams, Michael C. (1992): Reason and Realpolitik: Kant’s „Critique of International Politics”. *Canadian Journal of Political Science/Revue canadienne de science politique*, Vol. 25., No. 1., 99–119.